

*Bir popüler kültür
kahramanı*

CEMAL REŞİT REY

EVİN İLYASOĞLU

NLÜ bestecimiz Cemal Reşit Rey Türk müziğine sunduğu çağdaş boyutun yanı sıra, orkestra şefliği, operetleri, marşları,

öğretmenliği, radyo programcılığı ve müzik kurumları kuruculuğuyla dünya müzik kültürünün bir temsilcisi ve 19. yüzyılı 20. yüzyıla, Osmanlı'yı Cumhuriyet'e, Doğu kültürünü Batı kültürüne bağlayan bir simge şahsiyettir. Büyük senfonik ve piyano eserlerinin yanı sıra, "Onuncu Yıl Marşı" ve "Lüküs Hayat Opereti"yle de geniş kitlelere seslenmiştir.

AİLE

5 Ekim 1904 tarihinde babasının mutasarrıf olarak görev yaptığı Kudüs'te dünyaya gelir. Babası Ahmet Reşit Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir diplomatı ve aynı zamanda *Servet-i Fünûn* dergisinde yazan bir edebiyatçıdır. Anılarının yer aldığı yazma nüsha, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Güzel piyano çalan annesi ona küçük yaşta piyanoyu öğretmiştir. Annesinin ailesinde Osman Hamdi Bey, Sedat Hakkı Eldem gibi Türk sanatına büyük hizmetler vermiş değerli isimler vardır.

Cemal Reşit'in de çocukluğu son derece aydın ve kültürlü bir çevrede geçer. Osman Hamdi'nin Kuruçeşme'deki yalısına konuk olan büyük sanatçıları tanımıştır. 1913'te ailesiyle birlikte önce İsviçre'ye (Genevre Konservatuvarına) sonra Paris'e gider. Orada yaşadığı yıllarda Gabriel Fauré, Marguerite Long ve Henri Defossé gibi çağın değerli hocaları ve bestecileriyle çalışma fırsatı bulur.

Ağabeyi Ekrem Reşit Rey son derece yaratıcı ve kültürlü bir edebiyat adamıdır. Cemal Reşit Rey üstünde büyük etkisi vardır. Aile, gerek Fransa'da

gerekse İstanbul'da üst düzey sanatçılarından oluşan bir çevreye sahiptir. Yalnız müzikçiler değil, edebiyatçılar, tiyatrocular, ressamalar da bu halkanın içindedir.

Paris'teki eğitimi devam ederken 1923 ilkbaharında Uşşakizade Halit Bey tarafından, yeni şekillenen Darülelhan'da ("Melodiler Yuvası," sonradan Konservatuvar) hocalık yapmak üzere İstanbul'a çağrılır. Paris'teki hocalarının karşı çıkmalarına aldırmadan, tahsilini yarım bırakarak, trene atlayıp gelir. Henüz 19 yaşındadır. Okulunu bitirmemiştir, ama Darülelhan'a hoca olur.

İLK ESERLERİ VE İSTANBUL MÜZİK DÜNYASINI YARATMASI

Cemal Reşit Rey'in ilk verimleri, daha Fransa'dayken yazdığı Fransızca şarkılar ve sahne eserleridir. Bugün bunların çoğu kayıptır. Türkiye'ye döndükten bir süre sonra "Anadolu Türküleri"ni çokça seslendirerek yeni bir döneme başlar. Bu türkülerin 1926'da Paris'te seslendirilmesi ve notaların Heugel Matbaası tarafından basılması, büyük bir başarıdır.

Cemal Bey, Batılı toplumlarda olduğu gibi İstanbul'da da oda müziği yaparak bir dünya kurar. Bu bir görgü meselesidir. Önce bir trio, sonra bir kvartet, derken oda orkestrası ve ardından bir senfonik orkestra oluşur.

1943'te kurulan orkestra, önceleri konservatuvar öğrencileri ile gönüllü müzikçileri biraraya getirmiş, sonradan bu topluluk İstanbul Belediyesine bağlanmış, "Şehir Orkestrası" adını almış, 1972'den sonra da devletten sanatçı kadroları çıkartarak Devlet Orkestrası statüsünü almıştır.

Cemal Bey, 1930'lu yıllarda hem orkestra şefi hem oda müzikçisi hem öğretmen hem besteci, hem de radyo programcısı olarak etkinliklerini sürdürür: "Piyano Dünyasında Gezintiler"

adlı radyo programlarında piyanoda müzik tarihinden ve kendi bestelerinden örnekler çalar ve açıklar. Filarmoni Derneğinin kuruculuğunu yapmasıyla dünya ünlülerinin Türkiye'ye gelişi için maddi destek sağlanır. İstanbul'da haftalık konser geleneğinin yerleşmesine ön ayak olur. Konservatuvarda verdiği piyano derslerinin yanı sıra halka açık "Analiz Müzikal" dersleri çok popüler olur: Cemal Bey bu derslerde bir operayı ele alıp bestecisinin hayatından eserin yapısına ve çağına ilişkin ayrıntılı bilgiler verir.

MÜZİKLE RESİM YAPMAK

Cemal Reşit Rey, 1929-30'larda 'müzikle resim yapma sanatı' dediğimiz 'senfonik şiir' türünün Türkiye'deki öncüsü olmuştur. Müziği, müzik dışı bir konuyla birleştirme ustalığı olan senfonik şiirde İstanbul'u veya Anadolu'yu müzikle anlatmadaki zarafeti başlıbaşına bir 'tanıtım' olayıdır. "Enstantaneler" başlıklı eserinde sanki İstanbul'un her köşesinden bir başka minyatür fotoğraf çekmiştir: Ağ çeken balıkçıları kontrbaslarda, oynaşan balıkları *piccola* flütün gümüş renginde dinleriz.

"Bebek Efsanesi," "Karagöz Senfonisi," "Türk Manzaraları," "Fatih" senfonik şiiri ve nice senfonik çalışması Türk müzik tarihini zenginleştirmiştir. 1950 sonrasında tasavvuf felsefesinin ve geleneksel makamlarımızın zenginliğinde yepyeni bir senfonik boyuta varır: "Çağrılış" gibi yine bir senfonik şiir modeliyle müzikle felsefi ve resim yapma sanatını birleştirir.

OPRETLER VE "ONUNCU YIL MARŞI"

Şiirlerini Nazım Hikmet'in yazdığı, Ekrem Reşit'in müzik diline uyarladığı Cemal Reşit operetleri, 1930'lu yıllarda İstanbul'da bir gelenek yaratan, herkesin özenle giyinip kuşanıp gittiği teatral gösterilerdir. Revüler ise

Cemal Reşit ilk kez müzikle resim çizmiş ve özellikle müzikle İstanbul'u resimlemiş Türk bestecisidir.

(Çakıl Gazinosu gibi) alaturka mekamlarda ve (Safiye Ayla, Sadi Hoşses gibi) ünlü alaturka sanatçıların da katılımıyla *jazz-band* eşliğinde icra edilir. Amaç, bildik yerel kültürü kullanarak halkı çok sesliliğe alıştırmaktır. Operetler, revü müzikleri ve marşların yıllarca ağızdan ağza gezmesi de Cemal Reşit Rey'in toplumun nabzını yakaladığının, içinde yaşadığı günün ortamına göre geniş kitlelerle bir iletişim kurabildiğinin kanıtıdır. Çok sesli müziği sunarken içine alaturka şarkıları yerleştirdiği revülerde halka tanıdık bir kulakla seslenmiştir.

Günümüzde 'popüler kültür' kahramanları aranıyor. Eğer yakın müzik tarihimize dönüp bakarsak bu iki sözcüğün gerçekten de bulunduğu bir kahraman olarak Cemal Reşit Rey çıkar karşımıza. Belki de onu en kolay anımsama yolu "Çıktık Açık Alınla" diye başlayan "Onuncu Yıl Marşı" ve büyükannelerimizden çocuklarımıza kadar herkesin mırıldandığı "Lüküs Hayat" operetidir. Kurduğu orkestralar, operet, revü ve opera gibi sahne sanatlarına hizmetleriyle, radyo programı "Piyano Dünyasında Gezintiler"le İstanbul hayatına taze bir soluk getirmiştir. 1930'lu yılların İstanbul 'sosyetesinde' kürklerini giyip, pırlantalarını takarak Cemal ve Ekrem Reşit kardeşlerin operetlerine gitmek, günlerce operetlerden ezgiler mırıldanmak hayatın bir parçası olmuştur.

MEDYA YARATMA

Bugün radyo, televizyon, video, tablet, android telefonlar, çeşitli gazeteler ve dergiler medyanın gücünü sergiliyor. Bu yaygın iletişim araçları sanatın her dalını zenginleştiriyor. Cemal Reşit Rey'in gençlik yıllarına, 1920'lere, 1930'lara dönüp bakarsak, basın-yayın organlarının henüz filizlenmediği; eski harflerden Latin harflerine geçiş sonrasında kuşaklar arasında iletişim zorluğu yaşandığı bir dönemi görürüz. İşte Cemal Reşit Rey, bu dönemde, müzik sanatının

herkese seslenen tılsımı ile bir iletişim ağı yaratmaktadır.

Konservatuvarda kurduğu Batı tipi polifonik koroda çarşafli hanımlar, fesli beylere "si-mi-zas-yon" usulü (sözleri değil de notaları söyleterek) "Requiem"i icra ettirtmesi başlı başına bir olaydır. Müzik analizi dersleri vererek öğrencilerine müziğin alımlı dünyasını sunar. Bu dersler adeta *one-man-show*dur. Her yaştan ve her meslekten kadınlı erkekli kişiler, konservatuvardan olsun olmasın, bu derslere katılırlar.

Cemal Reşit'i keşfettikçe onun çağı yakalamış bir medya öncüsü olduğunu daha iyi fark ediyoruz. Örneğin *ondes martenot* gibi 1930'ların başında icat edilmiş bir çalgıyı o sıralarda Honegger veya Messiaen gibi iki besteci orkestrasına alıyor, bir de Cemal Reşit Rey! *Ondes martenot* ve yaylı çalgılar için "Poeme" adlı bir oda müziği besteliyor. İzlenimsizlik akımı, yerel müziklerden yola çıkan Ulusçuluk akımı, o günlerde gündemde olan ve Cemal Reşit'in de yakından izleyip uyguladığı akımlar.

20. yüzyıl başında zamanın bir modası da komple müzisyen olmaktır. Cemal Reşit'in yetiştiği yıllarda Paris ve Cenevre'de çevresindeki her ünlü müzikçi mutlaka bestecilikle uğraşüyor, orkestra yönetmeye soyunuyor ve çalgısının virtüözünü, ustası olarak ün yapıyor. Alfred Cortot gibi... Cemal Reşit Rey, besteci, piyanist ve şef olarak Avrupa'nın neredeyse 20 yıl gündeminde kalmıştır. Bugün Avrupa müzik tarihine geçmiş nice ünlü şef, onun eserlerini 1927-40 arasında en ünlü orkestralara çaldırmıştır.

Operet yazmak 1930'larda son derece moda olmuştur. Tıpkı Ira ve George Gershwin gibi Ekrem ve Cemal Reşit kardeşler de peşpeşe operetler yazarlar. Broadway'in Avrupa'ya yansıdığı yıllardır. Cemal Bey şöyle anlatır: "Lüküs Hayat'ta, orkestrasyonu iki piyano ve birkaç saz için yazmıştım. İki piyano o

zamanlar çok moda idi. Her akşam ve matine dahil, Allah'ın her günü, Ferdi Ştatzer ile orkestranın içinde yer alan iki piyanoyu çalıyorduk."

Ben Cemal Beyin son zamanlarına yetiştim. Kendisiyle dergiler, gazeteler, radyo için pek çok söyleşi yaptım ve en son televizyon programını gerçekleştirdim. Onu son döneminde yakından tanıdım. Ve ölümünden 10 yıl sonra da hakkında kocaman bir kitap yazmak nasip oldu. Ne yazık ki son döneminde manevi acılar içindeydi. Nişantaşı'ndaki baba yadigarı olan o görkemli konaktan taşınıp Beşiktaş Serencebey'de bir giriş katına yerleştikten sonra çok yalnız kalmıştı. Ölümünün hemen ardından özel eşyası ve piyanosunun satılması, kitapları, mektupları ve notalarının dağıtılması bir kadirbilmezlik örneğidir. Notaları bir süre İstanbul Filarmoni Derneği'nde, Panayot Abacı'nın korumasında kaldı ama uzun yıllar tasnif edilip geniş kitlelerin kullanımına sunulamadı. Cemal Reşit Rey'e sahip çıkmak, adını taşıyan Harbiye'deki Cemal Reşit Rey Konser Salonuna yakışır.

Cemal Reşit Rey dünyamızdan gelip geçen bir kuyruklu yıldızdı.

Geleneklerine ve dinine bağlılığı, atalarına hayranlığı ile kendine özgü bir sanatçıdır. Bizi hâlâ neşelendiren operetleri, coşturan marşları, düşündürüp duygulandıran senfonileri ve birbirinden renkli piyano eserleriyle sanat dünyamızın bir simgesi olarak tarihteki yerini almıştır. Uzun soluklu senfonilerinde, gizemli İslam ilahilerinin soyutlanmış şekli, aksak ritimlerin kıvraklığı ve Batı sisteminin derin bir çok seslilik anlayışı birleşir. Onun yetiştiği öğrenciler bir yana, kuşaklar boyunca nice bestecimiz Cemal Reşit'in yaktığı kıvılcımla yola çıkmıştır.

MÜZİKLE RESİM ÇİZMİŞ BESTECİMİZ

Cemal Reşit ilk kez müzikle resim çizmiş ve özellikle İstanbul'u

resimlemiş Türk bestecisidir. Örneğin, “Enstantaneler”, “Fatih Senfonisi”, piyano ve orkestra için yazdığı ve “Katibim” türküsünü yeni bir sentezle sunduğu “Bir İstanbul Türküsü Üstüne Çeşitlemeler”, Serencebey yokuşundaki bir yoğurtçunun çağrısından kaynaklanan “Piyano Prelüdlere”, mezarlığı, surları ve sarnıçlarıyla eski İstanbul özlemi yansıtan “Hatıradan İbaret Bir Şehirde Gezintiler” adlı piyano eseri...

Ülkemizden bir Cemal Reşit Rey (1904-1985) geçti: İlk kez halk ezgilerini çokseslendiren, ilk büyük senfonileri, senfonik şiirleri, konçertoları, oda müziklerini, piyano parçalarını, sahne eserlerini yazan bestecimiz. Türk Beşlerinin öncüsü... Mistik düşünceye saygısı, geniş kitleye seslenen yönüyle de bir ‘popüler kültür’ kahramanı... Orkestralar, piyanistler, oda müzikçileri onun eserlerini çaldıkça ve biz de dinledikçe onu daha iyi tanıyacağız. **Z**

Cemal Reşit Rey, Budapeşte Senfoni Orkestrası'nın icrası ile “Türkiye Symphonic Poem: IX. Molto Adagio” bestesi.

